

BENCZE ÁDÁM

Falak közé zárt élmények

A koronavírus okozta válság hatással van a társadalmak működésére, és megváltoztatja a benne élő emberek életét. Gerhard Schulze (2000) szerint élménytársadalmakban élünk, melyeket azonban alapvetően át-
alakíthat egy ilyen válsághelyzet. Ahhoz, hogy megértsük a koronavírus hatására történő társadalmi változásokat, vázolnunk kell ezeknek az élménytársadalmaknak a válság előtti állapotát.

Schulze élménytársadalmában az egyének megszabadulnak a szűkösségtől, és a szabadság birodalmába kerülnek, ahol azonban újabb nehézségekkel szembesülnek. Az egyetemes emberi fejlődés és a II. világháború óta tartó töretlen fellendülés hatására egy átlagos embernek a korábbi korokhoz képest lényegesen több lehetősége van az eszközök síkján boldogulni, így egyszerűbbé válik számára az újabb és újabb potenciális célok elérése. Ugyanakkor a normák síkján újfajta filozófiai kérdésekbe ütközik az ember azzal kapcsolatban, hogy miként is éljen értelmes életet. Élménytársadalomnak nevezhető az a társadalom, amelyben az azt alkotó emberek többségének materiális, pragmatikus értelemben „rendben van” az élete, fiziológiai és biztonsági szükségletei ki vannak elégítve. Nem nevezhető élménytársadalomnak egy olyan társadalom, amelyben az emberek többsége szűkölködik valamilyen eszközben, és amelyben az egyének a pusztá fennmaradásukért küzdenek. A következő gondolatmenet csak élménytársadalmakra vonatkoztatható, melyek tagjai már nem a létükért, hanem – nem kevésbé megterhelő módon – a jóllétükért vívják a harcaikat.

Az élménytársadalmak létrejöttéhez elengedhetetlenül szükséges volt, hogy az élethelyzet, az életfeltételek példátlan módon megváltozzanak

az emberiség azt megelőző korszakaihoz képest. Az életszínvonal folyamatosan emelkedett, a tanulási lehetőségek bővültek, a merev életrajzi minták oldódtak, a szabadidő növekedett, az élet materiális feltételeihez való hozzáférés kiszélesedett, egyszóval az élet minden területén egyre nagyobb mozgástere volt az embereknek. Míg az emberiség más korszakaiban az egyén szinte teljes életidejét kitöltötte csupán az, hogy fiziológiai és biztonsági szükségleteit kielégítse, addig egy élménytársadalomban minden korábbinál egyszerűbb pusztán életben maradni. Az élménytársadalomban az ínséget felváltotta a bőség, és felvetődhetnek olyan, az eszközök síkján túlmutató, az értelem síkján elhelyezkedő kérdések, mint hogy mit is akar kezdeni tulajdonképpen az ember az életével. A szegénységi válságot, amelyben a túlélés az ember célja, felváltotta az értelmi válság, amelyben megjelennek a bőség gondjai.

Az élménytársadalmakban a szép és értelmes élet megélése és átélése kerül az érdeklődés középpontjába, ami új értelmezési mintákat és cselekvési rutinokat alakít ki az egyéneknél. Az élet esztétizálása és esztétizálódása révén a hétköznapi életben a kifelé orientálódó életfelfogást felváltotta a befelé orientálódó. Schulze példájával élve: azt, hogy egy autó halad-e, mindenki meg tudja ítélni; azt viszont, hogy kellemes-e vezetni, csak a sofőr döntheti el. Azzal, hogy a technológiai fejlődés vívmányai egyre szélesebb tömegek számára váltak hozzáférhetővé, a tárgyak egyszerű használati értéke természetessé vált. Az autós példánál maradva, bármilyen márkájú kocsit vezetve el tudunk jutni A pontból B pontba. Ez nem lehet döntő szempont egy új autó vásárlásánál, így maradnak az olyan esztétikai és szubjektív szempontok, hogy melyiket vezetve éreznénk magunkat a legjobban. Innentől kezdve azonban a siker a szubjektumtól függ, nem biztos ugyanis, hogy ugyanaz a kocsi tetszik két különböző embernek. Az élménytársadalmakban ez az orientációs eltolódás a legnagyobb változás az emberek életében, és ebből következik számos eltérés a korábbi korokhoz képest.

Schulze ezt az újfajta látószöveget nevezi élményorientációnak, mely révén az ember cselekedetei és döntései a szépségre irányulnak, amely az egyének szubjektivitása miatt végletesen variábilis. Az élményorientáció szisztematizálása pedig az élményrationalitás, mely fogalommal már el-

érkezünk a szubjektum és a helyzet viszonyához. A naiv benyomáselmélet szerint a benyomás, a helyzet, más szóval a külső tényezők határozzák meg, hogy egy élmény szép vagy nem szép. Tehát ha az ember szép élményeket akar magának, akkor a külső tényezőket, az eszközöket kell úgy manipulálnia, hogy szép élményeket éljen át. Ez a szépre törekvő szándék az élményrationalitás, melyet az élményorientáció hajt. Ha ez valóban így lenne, akkor elég lenne az élmények önkéntelenségét folyamatos tervezéssel csökkenteni. Azaz elegendő lenne, ha mielőtt strandra megy az ember, megnézné, hogy lesz-e eső aznap.

Schulze szerint viszont maga a benyomás, az élmény, a külső tényezők csak katalizátorok, és az a pont, ahol igazából eldől, hogy valami szép vagy nem szép, a feldolgozás. A feldolgozásnál két szempontot kell figyelembe vennünk, az egyik az alanyi meghatározottság. Könnyen beláthatjuk, hogy ugyanaz az élmény valakinek lehet jó, másnak pedig akár rossz is, mert az emberek különbözőek. A strandnál maradvá: akad, aki nagyon szeret strandra járni, de akadnak olyanok is, akik ki nem állhatják, tehát ugyanaz a helyzet, ugyanaz a külső tényező mást vált ki különböző emberekből. A másik szempont a feldolgozásnál a reflexió, vagyis ahogyan a szubjektum önmagát dolgozza fel, és kitalálja, hogy egy szép élményben vesz-e részt, vagy egy nem szépben. A reflexió alapvetően befolyásolhatja az eredeti élményt, és ez időben is változhat. Ezért történhet meg az, hogy egy korábbi rossz vagy semleges élményünk idővel megszépül, hiszen a későbbiekben is folyamatosan reflektálunk rá. A strand tehát egy jó élmény annak, aki szeret strandolni (alanyi meghatározottság), és az adott strandolás egy jó élmény is lehet neki, ha az eredeti élmény önkéntelenségét igyekszik minél inkább csökkenteni (például napsütésben megy a strandra). Minden előzetes élményracionális tervezés ellenére is előfordulhat azonban, hogy a strandon rájön, hogy amúgy szeret strandolni, de pont ma nincs semmi kedve hozzá. Vagy igaz, hogy szép az idő, de ellopja valaki a pénztárcáját. A kellemes élmények átéléséhez tehát nagyon jól kell ismernünk önmagunkat, és jól meg kell terveznünk az eredeti élményt. Ha azonban mégsem sikerülne mindez, a végső ítéletet az adott élményről a reflexió mondja ki. A reflexió egy szemléletmód, mely egyénenként eltérő lehet. Mindenki

ismer olyan embert, aki mindenben meglátja a jót, vagy éppen mindenben meglátja a rosszat. Ezt, a dolgokhoz való hozzáállást jelenti a reflexió, mely lehetőséget ad minden élménynél a helyesbítésre, mert végső soron emiatt mondja ki az ember, hogy mindent egybevetve szép élményt élt-e át.

Egy élménytársadalomban ahhoz, hogy az emberek élményeket éljenek át, folyamatosan döntésekkel találkoznak, melyeknél nem segíti őket a dolgok funkcionalitása, mivel abban nagyjából megegyeznek. Minden autóval lehet utazni. Minden strandon lehet fürdeni. Az esztétikai különbségeket kell keresniük, melyekhez ismerniük kell önmagukat, azt, hogy miként reflektálnak a dolgokra. Az igények variabilitása miatt széles keresleti és kínálati oldal alakul ki az élménypiacokon, melyeket a történelmi távlatokat nézve a folyamatos reáljövedelem és a szabadidő-növekedés fűt.

Hogy miként változtatta meg mindezt a koronavírus? Az élménytársadalmak a járvány ideje alatt mindenképp megtorpannak. Átmenetileg a bőséget felválthatja a szűkösség, a szabadságot pedig a korlátok. A termelési és a logisztikai nehézségek hozzáférhetetlenné vagy megfizethetlenné tehetnek korábban természetesnek vett termékeket. A szórakozási lehetőségek (színház, mozi, strand, koncertek) széles piacát is beszűkítheti a pandémia terjedése. Rég nem látott módon az élménytársadalom emberének újra gondjai lehetnek az eszközök síkján, és potenciális céljait lehetetlenítheti el a vírus. A normák síkján feltehetően nehezen megválaszolható, filozofikus kérdéseket újra megelőzhetik olyan visszatérő pragmatikus célok, hogy miként maradjon életben. A visszatérő szűkösség mértéke határozza meg, hogy az adott élménytársadalom mekkora megtorpanásnak van kitéve. Mint minden hasonló krízis, amelyben az emberek életét valamilyen veszedelem fenyegeti, az embereken filozófiai értelemben segít. Az értelem síkjáról ugyanis az eszközök síkjára kerül a fókuszuk, ahol újra pragmatikus, egyszerű döntéseket kell hozniuk a mindennapokban, ahelyett, hogy az élet értelmének kutatásában merülnének el. Egy koronavírusból kigyógyult, kórházi kezelésen átesett egyént a korábbi fizikai állapotának a visszaszerzése valószínűleg jobban foglalkoztat, mint az, hogy mitől lehetne boldogabb az élete.

Ahogy az élménytársadalmak létrejöttekor, úgy a járvány miatt is az élethelyzet, az életfeltételek példátlan módon megváltoztak – ráadásul rendkívül gyorsan. A koronavírus az élménytársadalmak létrejöttének minden előzetes feltételére hatással lehet. Először is összességében megállapíthatjuk, hogy a pandémia hatására az emberek lehetőségei csökkentek. A koronavírus az életszínvonal folyamatos emelkedését megtorpanásra bírhatja. A szabadidő még akár növekedhetett is miatta, de annak eltöltési lehetőségei mindenképp beszűkültek. Az élet materiális feltételeihez való hozzáférés inkább szűkült. Az iskolabezárások és az online oktatás miatt a tanulási lehetőségek átalakulóban vannak. A járvány olyan módon fenyegeti fiziológiai és biztonsági szükségleteinket, amire a legtöbb ember életében még nem volt példa.

Az élménytársadalmak tagjainak élményorientációja és élményracionálitása viszont nem törölhető el egyik napról a másikra a pandémia ellenére sem. A létezését fenyegető veszedelem ellenére, a szép és értelmes élet megélésének és átélésének az igénye továbbra is érdeklődésük középpontjában van. Tehát a koronavírus – ilyen rövid idő alatt – nem alakít ki elméleti értelemben új értelmezési mintákat és cselekvési rutínokat, inkább csak az eszközök síkján megjelenő új pragmatikus eljárásokat. A hétköznapi életben a kifelé orientálódó életfelfogást továbbra is megelőzi a befelé orientálódó életfelfogás, talán azzal az egyedüli külső előfeltevéssel, hogy az adott ember koronavírusos-e vagy sem, jó egészségi állapotnak örvend-e vagy sem. Egy autós példával élve, senki nem fog véletlenszerűen kiválasztani egy új kocsit, mondván a koronavírus alatt csak az a fontos, hogy elvigye A pontból B-be, és teljesen mindegy, hogy esztétikailag milyen. Bizonyos eszközöknek azonban megnövekedhet a használati értéke, az egyszerű funkcionalitása. A védekezést szolgáló maszkot egyre kevesebb ember nem venné fel csak azért, mert az színben nem megy az öltözetéhez.

Ha a naiv benyomáselméletre kellene hagyatkoznunk a karantén időszakában, akkor sokkal inkább veszélyben lenne a szép életre irányuló projektünk, mint a valóságban. A benyomás, a helyzet, más szóval a külső tényezők rövid idő alatt hatalmas változáson mentek keresztül. Az élményorientáció, ez a szépre irányuló belső hajtóerő, továbbra is

az élmények felé terelné az embereket, de az ezeket szisztematizáló élményracionalitás már komoly nehézségekbe ütközik. A külső tényezők, az eszközök a koronavírus miatt kevésbé manipulálhatóak, jelenleg az élmények önkéntelensége tervezéssel nehezebben csökkenthető. Szerepsére az élménytársadalmakban maga a benyomás, az élmény, a külső tényezők csak keretet biztosítanak az élményeknek, de tartalommal az emberek a feldolgozás során töltik fel. A feldolgozásnál a koronavírus hatására az alanyi meghatározottságot kevesebb változás érte. A vírus és következményei mindenkinek az életét megváltoztatták, és így az embereket is, de ezeknek a változásoknak az emberben önmagában történő nyomon követése az egyszerűbb eljárás. Ha valaki eddig szeretett focizni, akkor valószínűleg a koronavírus idején is szeret, még ha nem is tud adott esetben. Ettől függetlenül a koronavírus felgyorsíthatja az emberben amúgy is végbemenő változásokat, de ez a kisebb átalakulás. A reflexióban sokkal nagyobb változások mehetnek végbe a koronavírus hatására. Mivel a reflexió alapvetően befolyásolhatja az eredeti élményt, ami a koronavírus hatására nagy változáson mehetett keresztül, ezért a reflexiós szemléletmód jó esetben követi a változásokat. Az egyik lehetőség az, hogy az ember nem alakítja a mérőben új helyzethez a korábbi reflexiós szemléletét. A külső helyzetek romlása mellett a csökkent kínálatú élményekkel, a korábbi mércével reflektálva az ember könnyen azon kaphatja magát, hogy veszélyben érzi a szép élet projektjét. Ehhez jöhetnek még hozzá a válság hatására kialakuló alanyi meghatározottságában történt esetleges változások is. Az élménytársadalom bőséges élménykínálatához szokott ember pedig úgy érezheti, hogy az élete sivár és nyomasztóan unalmas lett. Akinek a hétvégéi eddig moziban, étteremben, koncerten, színházban, strandon, konditeremben teltek, az jogosan érezheti ezt.

A csökkent lehetőségek és ezek megváltoztatásának beszükülése mellett azonban a helyesen felmért esetleges alanyi meghatározottság változásokkal és a reflexiót meghatározó szemléletmód koronavírus-kompatibilissé tételével az emberek továbbra is sikeresen törekedhetnek a szép élet projektjére. Az élménytársadalmakban az egyének a cselekvési lehetőségek közül gyakran a választást alkalmazzák, ami annyit tesz,

hogy a helyzetet megváltoztatják maguk körül, ezzel segítve elő a szebb élményeket saját maguk számára. A koronavírus leszűkíti a választás lehetőségét, és így felerősíti a másik cselekvési minta, a hatás szerepét. A hatás révén az ember nem a külső tényezőt változtat, hanem a szituáció feldolgozásán, a reflexiós szemléletmódján. Ha úgy tetszik, ugyanahhoz a körülményhez másképpen áll hozzá. Ez esetben a helyzet a benyomás szerepét szándékosan kisebbíti, míg a feldolgozás szerepét növeli, ami elméletileg helyes hozzáállásnak tűnik egy anyaggazdag környezetből egy anyagszegényebb környezetbe való átállás esetén. Azaz a koronavírus miatt kialakult élménykínálati csökkenés mellett anyagszegény környezetben a reflexió révén a korábbiakhoz hasonló élményekben lehet az embereknek része. Akinek a koronavírusos hétvégéi otthoni filmezéssel, ételrendeléssel, zenehallgatással, online színházi előadásokkal, kerti medencében való fürdéssel, otthoni súlyzózással telnek, az jogosan mondhatja, hogy a megváltozott körülményekhez igazodva igyekszik a korábbiakhoz hasonló élményeket átélni, még ha ehhez szükséges is reflexiós szemléletmódjának mércéjét alacsonyabbra állítani.

A járvány azonban csökkentheti is az élménytársadalmak néhány nehézségét. Az élmények keresése, amely már nem csak a szabadidőt befolyásolta, hanem a mindennapi életet is esztétizálta, a magas kínálat mellett folyamatos választási kényszerbe sodorta az embereket, mely döntések-nél csak azt a szempontot lehet ténylegesen figyelembe venni, hogy az adott termék mennyire tetszik az egyénnek. A folyamatos döntéskényszer és a meghozott döntésekre adott későbbi reflexiók bizonytalanná teszik az embereket. És még ha biztosak is egy-egy döntésükben, akkor is ott van a kiábrándulás problémája. Miközben a körülöttünk lévő tárgyak minősége egyre jobb, addig ezek az eszközök nem adnak nagyobb élményeket az embereknek, azaz szubjektív jelentőségük alacsony. Ezért jelenthet egy új tévé vagy egy új kocsni megvásárlása csak nagyon rövid ideig örömet az embereknek. Az élménykínálat sokféleségére használja Schulze az „új átláthatatlanság” kifejezést, amely arra utal, hogy nagyon nehéz és sok időt vehet igénybe az élménytársadalom emberének az, hogy válasszon az olyan eszközök közül, amik használati értelemben szinte ugyanazt nyújtják. Az élménytársadalom felsorolt nehézségeit a

koronavírus miatt kialakult helyzet csökkentheti. Az élménykínálat csökkenésével az ezek miatt kialakult bizonytalanságok és az átláthatatlanság is csökkenhet, míg ugyanez igaz lehet a kiábrándulásra is, amennyiben eleve kevesebb az az élmény, amelyből egyáltalán kiábrándulhatnak.

A pandémia mindenképp hatással van az élménytársadalmakra. A legtöbb esetben ez a hatás negatívan érinti ezen társadalmak szisztematikusan élményeket kereső embereit, de láthatjuk, hogy az élménytársadalom bizonyos nehézségeit is mérsékelheti. A koronavírus által kiváltott radikális változásokra az élménytársadalom embere alapvetően kétféleképpen reagál. Az egyik típus a naiv benyomáselmélet áldozata lehet, amennyiben a helyzetet kívánja továbbra is előtérbe helyezni a feldolgozás rovására. A beszűkült szituációkban, az új, anyagszegényebb környezetekben a korábbi kínálathoz kalibrált reflexiós szemléletmóddal mindenképp visszaesést fog tapasztalni az élményei tekintetében, azaz az élménytársadalom lényegét tekintve az életének az értelme kerülhet veszélybe. A másik típus a feldolgozás előtérbe helyezésével találhat megoldást a megváltozott környezetre. A válsághoz igazított reflexiós szemlélettel egy anyagszegényebb környezetben, beszűkült lehetőségek mellett is elérheti a korábbi élményszintjét. Vélhetően az emberek többsége a két szélsőséges ideáltípus között helyezkedik el, attól függően, hogy életük számtalan aspektusa közül melyikben tudják sikeresen a feldolgozást előtérbe helyezni a helyzettel szemben.

A két típus cselekvési mintázata vélhetően a koronavírus-válság utáni időszakban is eltérést fog mutatni. Az újra kibővülő lehetőségekkel, az élménykínálat azonnali felfutásával a bezárt kereslet minden bizonnyal ki fog robbanni, hogy az ember élményorientációjának engedve szisztematikusan habzsolja be az elmaradt élményeket. Ez a cselekvési mintázat jellemzőbb lehet azokra az emberekre, akik a koronavírus ideje alatt a naiv benyomáselmélet áldozatai lettek, és nem tudtak a feldolgozás előtérbe helyezésével úrrá lenni a beszűkült lehetőségeken. Míg feltehetően kevésbé fognak élni ezzel a cselekvési mintázattal azok, akik a koronavírus alatt a feldolgozás révén anyagszegényebb környezetben is élménydús életet éltek. A korlátozások miatt kényszerűen megtapasztalt új lehetőségek elterjedése felválthat korábbi szokásokat. Akit az új hely-

zet rádöbbsentett, hogy számára az otthoni filmnézés kényelmesebb, mint a mozizás; vagy az otthoni medence kellemesebb, mint egy strand; vagy az ételrendelés praktikusabb, mint elmenni egy étterembe; akinek az otthoni edzés jobban beépíthető a napi rutinjába, mint egy konditerembe elmenni, az lehet, hogy kevesebbet fog a koronavírus után moziba, strandra, étterembe vagy konditerembe járni. Ha a helyzetet előtérbe helyező emberek kerülnek ki többségben a válság után, akkor a világunk nem fog gyökeresen megváltozni. Az elmaradt élményeket igyekeznek majd bepótolni, és újabb élményeket szerezni, mielőtt előállnának még egyszer egy következő vírushullámnak köszönhetően a korábban elképzelhetetlenek hitt korlátozások. A változás ez esetben az élmények keresésének a mértéke lehet, ami az élmények még gyorsabb, habzsolásszerű kutatásához és átéléséhez vezethet. Ha azonban a feldolgozást előtérbe helyezők kerülnek többségbe, annak messzemenőbb következményei lehetnek a társadalmakra, a gazdaságokra és a környezetre nézve is. Az egyének még inkább individualizálódhatnak, a kisközösségek még inkább fragmentálódhatnak. A társadalom találkozási pontjai drasztikusan csökkenhetnek. A gazdaság is átalakulhat, olyan új termékek iránt nőhet meg a kereslet, mely termékek az élményeket az otthonok falai közé tudják helyezni, a szolgáltatási szektor bizonyos részei pedig kiüresedhetnek. A környezetet viszont az egyéneknek ez a bezárkózóbb hozzáállása talán jobban kímélheti.

Két szélsőséges társadalmi átalakulást okozhat tehát a járvány. Az egyik szerint az egyéneket a visszatérő szabadság hedonistábbá és költekezőbbé teszi, és olyan cselekvési mintázatokat vehetnek fel, mely szerint a lehetőségeket meg kell ragadni, az életet élvezni kell amíg – egy újabb járványhullám kitöréséig – lehet. Ez egy kicsivel nyitottabb társadalom képét festené fel, ami azonban a jövedelmi, vagyoni egyenlőtlenségek mentén hasadna szét. A gazdaságot a szolgáltatások iránti kielégíthetetlen igény fűtené, a környezetet pedig – egyéb intézkedések híján – ezzel tovább rongálnák az emberek. A másik szerint az egyének még individualizáltabbak lennének, bezárkóznának a szűk családjuk körében. A társadalom pedig még inkább fragmentálttá válna, nem csak az anyagi egyenlőtlenségek mentén, hanem szűk ismeretségi köröknek megfele-

lően is. A gazdaság az új igényeknek megfelelően átalakulna a termelés tekintetében, míg a szolgáltatások egy része eltűnne. A környezetre ez a hozzáállás a kevésbé káros, de az otthonok élményparkokká alakításának növekedésével ez is megfordulhat.

IRODALOM

SCHULZE, Gerhard (2000 [1992]): Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. A hétköznapi élet esztétizálódása. (Részlet az első fejezetből.) *Szociológiai Figyelő*, 15 (1–2), 135–157.